

บทที่ ๔
การปราบฮ่อ

การปราบฮ่อในท.ศ. ๒๔๐๔ และ ๒๔๐๖

ในแคว้นทวนเมื่อท.ศ. ๒๔๐๐ เจ้าโศโกลีนครองเมืองตจจากเขมรา ซึ่งได้รับนามจากเจ้าเมืองทวนว่าโศโกลี ในราวท.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๖ พวกฮ่อแดงซึ่งได้ยกเข้ามาตั้งในสิบสองจุไทก่อนพวกอื่นได้ถูกพวกฮ่อแดง หล่องจับไล่ออกไปจากสิบสองจุไท (บทที่ ๒) จึงพากันยกลงมายังแคว้นทวน ซึ่งมีเมืองหลวงชื่อเชียงขวาง กำลังรอกพวกฮ่อตบยกเข้ามา แคว้นทวนในคราวนี้ มีกล่าวกันไปต่างๆ เป็นที่ว่าในจดหมายเหตุบางแห่งที่ผู้พิมพ์ได้แปลเขียนไป ยังรัฐมนตรีต่างประเทศองเงากล่าวว่

พวกกองโจรฮ่อซึ่งเป็นชนเผ่าจีนและกล่าวกันว่าได้ออกมาจากคังเกีย โดยมีผู้นำชื่อ ซอม มีรองนายทัพชื่อโกกุย โดเป่า และโกเจื่อง โกรุกรานและปล้นสะดมแคว้นทวน... พวกกองโจรนั้นมีจำนวนถึง ๑๕๐๐ คนได้ บางคนกล่าวว่ามีจำนวนถึง ๕๐๐๐ คนก็มี

เอกสารบางฉบับเช่น ในรายงานของเจ้าหน้าทีในคณะกรรมการของยิวซึ่งได้สอบตามจากข้าราชการแคว้นทวนเองกล่าวว่า ฮ่อยกมาครั้งนั้นมีจำนวนเพียง ๕๐๐ คนเท่านั้น ความเอกสารข้างไทยกล่าวว่า แมกซ์ฮ่อฮ่อสี่ตะกอ ปลัดทัพฮ่อคือเป่า กอลาข และ กอเจื่อง คู่มือโทรศัทธา ๒๐๐๐ คน โดยยกตีเมืองต่างๆ จากสิบสองจุไทแตกเรือเข้ามา จนมาถึงทุ่งเจียงคำเหนือเมืองเชียงขวางเล็กน้อย

ในท.ศ. ๒๔๐๓ ทวนและเจ้าเมืองกับกรมการในแคว้นทวนได้รวมมือกับยกกองทัพไปปราบฮ่อที่ทุ่งเจียงคำ โดยทวนส่งทัพมาช่วยรบจำนวนพลถึง ๒๐๐๐ คน มีองแตกเป็นแม่ทัพ ปรากฏว่ากองทัพทวนและกรมการเมืองทวนไปปะฮ่อที่ทุ่งเจียงคำ เจ้าเมืองเชียงขวางคือเจ้าโศโกลีนครองตาม ฮ่อจึงยกกองทัพตามมาตีจนได้เมืองเชียงขวาง พวกฮ่าวเมืองเชียงขวางและเมืองอื่นๆ ในแคว้นทวนพากันอพยพหนีเข้ามาอาศัยหลบภัยในเขตประเทศสยาม ทางเมืองนครหลวงพระบางจึงมีใบบอกไปยังเมืองน่านว่า พวกฮ่อแดงได้ตีหัวเมืองของหลวงพระบางและเมืองทวนแตกเสียแล้ว เกรงว่าจะยกทัพมาตีเมืองหลวงพระบางด้วย ขอกำลังเมืองน่านไปช่วยป้องกันเมืองหลวงพระบางด้วย และขอให้เมืองน่านเกณฑ์กองทัพไว้เผื่ออีก ๓๐๐๐ คน ในขณะเดียวกัน ทางนครหลวงพระบางก็ส่งใบบอกไปยังเมืองทวิขย ขอกำลังป้องกันไว้ อีกทั้งรายงานว่พวกฮ่อกำหนดจะยกมาตีเมืองหนองคายและเมืองหลวง

พระนางใบเดือน ๔ ปีนั้น ทางเมืองวิชัยโคได้จัดกองทัพกำหนดจะขึ้นไปช่วยเมืองหลวงพระบางแล้ว

พอดีในขณะนั้น พระยามหาอำมาตย์ (จีน กัณยาสมิทร) เป็นข้าหลวง กำลังขึ้นไปติดเสกอยู่ในเขตกลอนอ^๑ เมื่อทางกรุงเทพฯ ทราบข่าวจากในบอกที่ส่งเข้ามา จึงมีคำสั่งถึงพระยาวิชัย (ศึก) ซึ่งยกขึ้นไปช่วยเมืองหลวงพระบาง ให้มีราชการอุทิศให้นำพวกของจะตีเมืองปลาบเขดแล่นหรือจะยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบางด้วย ถ้ามีความแน่นอนแล้วจะได้จัดกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นไปช่วย ในขณะเดียวกันก็โปรดให้เกณฑ์กองทัพเมืองทางเหนือไว้บางเขตทิศโลก สวรรค์โลก ฯลฯ ถ้าพระยาวิชัยออกมาเมื่อใดจะยกขึ้นไปได้ทันทางที่นอกจากนี้ก็โปรดให้สมัครไปแจ้งพระยามหาอำมาตย์ ให้ยกกองทัพขึ้นไปรักษาอยู่เมืองหนองคาย โปรดให้เกณฑ์กองทัพเมืองนครราชสีมาไว้ให้พร้อม ถ้ามีศึกก็พาจริงแล้ว ให้พระยามกระราธิมายกขึ้นไปช่วยพระยามหาอำมาตย์ที่เมืองหนองคาย

ในพ.ศ. ๒๔๐๔ พวกออกศึกเสนาถึงเมืองเวียงจันทน์ ฝ่ายเจ้าราชบุตรเมืองหนองคายก็ยกทัพตามใจงขึ้นไปปลาคชระเวณ ทบกองทัพพร้อมกำลังมาก จึงยกทัพขึ้นมาเมืองหนองคาย ชาวเมืองเห็นถึงนั้นก็เข้าใจว่า เจ้าราชบุตรแตกทัพลงมา จึงศรัทธาจับตนเจ้าป่าเก็บเป็นอันมาก ทศพระยามหาอำมาตย์และทศพระยามกระราธิมาขึ้นไปถึงเมืองหนองคายในขณะนั้นพอดี จึงช่วยกันสะกดขี่ในราชบุตรแตกหนีไปมากนัก

ทางกรุงเทพฯ ได้จัดทัพใหญ่เตรียมยกออกไปช่วย โปรดให้เจ้าพระยาสุรารักษ์ที่สมุหนายกเป็นแม่ทัพคุมกองทัพขึ้นไปปราบปรามของทางเมืองหลวงพระบาง และโปรดให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (ใหญ่ เที้ยร) เป็นแม่ทัพคุมกำลังยกไปปราบปรามของทางเมืองหนองคายอีกทัพหนึ่ง^{๑๑} กองทัพทั้งสองได้ยกออกจากกรุงเทพฯ ในเดือน ๑๐ และเดือน ๑๑ ตามลำดับ กองทัพที่ขึ้นไปปราบนั้นเป็นทัพอย่างโบราณ คือพลรบนั้นเกณฑ์ราษฎรที่เป็นเลขฝ่ายเหนือทุกๆ เมือง ผู้ที่ถูกเกณฑ์ เจ้าขุนนายหมวดก็คุมตัวเสนาข้ากองทัค นอกจากนั้นก็ทหารหน้าซึ่งเป็นทหารที่รับแบบใหม่รวมไปรวมบ้าง กำหนดให้ไปตั้งรวบรวมผู้คนทีละบุรีสำหรับกองทัพที่จะยกขึ้นไปหนองคาย และที่เมืองวิชัยสำหรับกองทัพที่จะยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง^{๑๒}

ฝ่ายพระยามหาอำมาตย์ยกขึ้นไปถึงเมืองหนองคายแล้ว ก็ยกทัพเข้าล้อม มีความปรากฏในในบอกที่พระยามหาอำมาตย์ส่งลงมากรุงเทพฯ ตอนหนึ่งความว่า

...เมื่อถึงเมืองหนองคายแล้ว เรือแฉะจะข้ามน้ำก็ไม่ค่อย ปล่อยให้ไปเอาเรือที่เมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร ทั้งให้ไปอั้งคักเอาเรือที่ค่ายพวกขอมมาไว้ ก็ได้แต่งให้นายทัพนายกองยกแยกขานกันไปแล้ว ครั้น ๓ วันฤกษ์ขันธ์ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ พระยา

กันอยู่ตอนกลางของราชอาณาจักร (สระบุรี) ^{๑๕}

หลังจากที่กองทัพไทยได้ตีพวกมอญที่เวียงจันทน์แตกไปแล้ว พวกฝรั่งเศษยังใคร่รายงาน
ไปยังปารีสอีกว่า กองทัพฝ่ายสยามได้จับยัดพวกมอญ เนื่องจากพวกมอญต้องถอนตัวหนีออก
จากที่ตั้งของนครเพราะกระแสน้ำในช่องจะเอ่อขึ้นทุกปีในเวลาเดือนนี้ พวกมอญได้อพยพไปตั้ง
อยู่เมืองทวนซึ่งเป็นอาณาเขตของญวน ทั้งครอบครัวพวกมอญในเวียงจันทน์ประมาณ ๑๐๐ คนเรือ
โดยยกเข้าตีพวกมอญและจับเชลยไปประมาณ ๓๐ คน พระเจ้าแผ่นดินสยามและเสนาบดีของ
พระองค์ต่างพอพระทัยเป็นอันมากที่ได้ทราบข่าวนี้ นอกจากนี้ก็ยังทรงระลอบให้ทางกองทัพ
โคกลงเชลยลงมากรุงเทพฯ เพื่อจะไต่ถามคำให้การ เนื่องจากว่าในวงการรัฐบาลไทย
ต่างก็คิดกันว่า พวกมอญคงได้รับการสนับสนุนจากญวนในทวารวดีไทย ซึ่งเป็นความเห็นที่
ตัวพวกฝรั่งเศษกล่าวว่า เขาได้ศึกษาอย่างหนักแน่นทุกครั้งที่มีญวนแสดงต่อเขา ^{๑๖}

พระวิภาวดีวงศโคกลงถึงการปราบมอญที่เวียงจันทน์ในคราวนี้ว่า พระยามหาอำมาตย์
ได้ตีพวกมอญที่เวียงจันทน์ซึ่งมีจำนวนเต็ม ๕๐๐ คนแตกยับเยิน พวกมอญฝ่ายโคกลงไปซ่อนอยู่ในวัด
แต่ก็ถูกล้อมจับโคลงและฆ่าเสียหมด พวกมอญจึงหนีไปตั้งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำ ^{๑๖}

ฝ่ายกองทัพทางเหนือซึ่งพระยาพิชัย (ถิ) โคกลงไปตั้งที่หลวงพระบางก่อนแล้ว
โดยยกไปรบกับมอญที่แขวงเมืองหัวพัน ถึงก็คิดกันก่อนไม่อาจตีเข้าในเขตโคลงเนื่องจากกำลังทหาร
ไม่พอ ครั้นเจ้าพระยาอนุรธาภิบาลยกขึ้นไป ถึงเมืองพิชัย จึงให้บุตรชายของพระองค์ตั้งเป็นพระสุริย-
ภักดี (เวก ขอมบริกษัตริย์) ยกขึ้นไปช่วยพระยาพิชัย (ถิ) ที่รอโหนแตก ปรากฏว่ากองทัพทั้งสอง
ก็ต่อสู้กันอยู่แถวหัวพันแตกยับเยิน พวกมอญข้างสาทักหนีมารวมอยู่กับพวกที่แตกจากเวียง-
จันทน์ที่ทุ่งเชียงคำอีก เจ้าพระยาอนุรธาภิบาลจึงให้กองทัพพระยามหาอำมาตย์และพระสุริยภักดี
ติดตามไปคือถล่มทุ่งเชียงคำ พวกมอญที่สาทักหนีหนีออกไปจากแคว้นพวนโคลงสิ้นเชิง ^{๑๗}

หลังจากปราบมอญเสร็จเรียบร้อยแล้ว ไทยก็จัดการปกครองแคว้นพวนให้รัดกุมขึ้นบ้าง
เพื่อที่จะให้สิทธิของไทยในแคว้นพวนปรากฏชัดไม่ยอมไปกว่าสิทธิของญวน พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวขันซึ่งเป็นญาติสนิทของเจ้าไท
ขึ้นไปปกครองสุาคนและท้าวเพ็ชรกรมการราษฎรหัวเมืองเชียงขวางต่อไป โดยให้พระยามหา
อำมาตย์เป็นผู้ช่วยในท้าวขันที่เจ้าใจความกระแสน้ำพระบรมราชโองการ นอกจากนี้พระยามหา
อำมาตย์ได้บอกท้าวขันที่ว่า เงินบรรณาการหัวเมืองเชียงขวางโคลงเคยส่งให้เมืองเค็กเง
ปีละ ๒๕ ชั่งนั้น ขอให้ท้าวขันขึ้นเงินให้แก่เมืองหลวงพระบางให้เท่ากันบ้าง ท้าวขันก็รับ
ว่าจะขึ้นเงินบรรณาการให้แก่เมืองหลวงพระบางอีก ๑๐ ชั่งเป็นปีละ ๒๕ ชั่งเท่ากับเมือง

เด็กเง๑๘

นอกจากนี้แล้ว ยังปรากฏว่าไทยได้ใช้นโยบายระดมทุนจากแคว้นพม่าไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ซึ่งเป็นเรื่องที่นักเขียนชาวยุโรปวิพากษ์วิจารณ์มาก สมัยใดกล่าวในรายงานของเขา

...และแล้วความดีความชอบของไทยหลวงก็ได้เกิดขึ้น ไทยได้กวาดต้อนประชากรในแคว้นพม่าทุกค่าย เพื่อที่จะมีไพร่พลออกไปตั้งมั่นอีกต่อไปในอนาคต ประชาชนถูกสั่งให้อพยพไปทางตะวันตก ควบเหตุกันนั้น เมื่อพวกฮอลันดาถล่มเข้ามาอีกในเวลาต่อมาด้วยจำนวนมากมาย จึงอาจจะตั้งหลักแหล่งลงในแคว้นพม่าได้สะดวก...

อย่างไรก็ตามหลักฐานข้างไทยได้ปฏิเสธกล่าวหาว่า ตามใบปลิวของพระยามหาอำมาตย์กล่าวว่า พวกทหารไทยและกรมการเมืองเชียงใหม่ทางพวกไมตรีใจจะกลับไปอยู่เมืองเชียงใหม่กับท้าวชัยคีรีซึ่งเป็นเจ้าภายในไทย จึงให้อาราธนาการเสด็จเสวยพระสุคนธ์ไมตรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินในเขตเมืองหนองคายและโพนพิสัยทางฝั่งตะวันตกแม่น้ำโขง

ว่ากันตามจริงแล้ว หลักฐานทั้งสองฝ่ายก็มีมูลแห่งความจริงพอเชื่อได้ทั้งคู่ เนื่องจากว่าไทยเคยใช้นโยบายอพยพผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งขวา เพื่อป้องกันมิให้พวกญวนคิดแย่งเอาแม่น้ำแล้ว (ดูบทที่ ๑)

จากการที่ไทยของเสด็จราชกุมารและทรัพย์สินไปในการปราบฮ่อในคราวนี้ ไทยจึงถือประโยชน์จากการปราบฮ่อครั้งนี้ไว้เป็นข้ออ้างในทางการทูตด้วย ปรากฏว่าในพ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อฝรั่งเศสเรียกร้องสิทธิสองแคว้นในแคว้นพม่า กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการได้โต้ตอบว่า ไทยเคยเสด็จราชกุมารและทรัพย์สินในการอารักขาความสงบในแคว้นพม่าแล้ว เมื่อพ.ศ. ๒๔๑๘ เป็นต้น ในขณะนั้นพม่าไม่ได้ทำอะไรเลย (ที่จริงแล้วทั้งสองฝ่ายปราบฮ่อกัน - ดูบทที่ ๑) จึงเป็นการยากที่จะกล่าวหาว่าความพินาศนั้นเป็นของพม่าแต่เพียงฝ่ายเดียว

อันจะน่าระแวงถึงใจ ๓ ท้าความว่า โฮ อิ่น ถิ่น เจ้าหลวงเมืองนางฮาน ได้มีจดหมายมายังพระยามหาอำมาตย์ในพ.ศ. ๒๔๑๘ อธิษฐานให้ไทยร่วมมือกันปราบฮ่อในแคว้นพม่า ไทยไทยยกเอาจากคานตะวันตก และฮ่อยกเอาจากคานตะวันออกเหมือนกัน ไม่ปรากฏหลักฐานที่กล่าวไทยได้กลับไปอย่างไร

การปราบฮ่อในพ.ศ. ๒๔๓๖

หลังจากที่พวกฮ่อตรงตัวจากเมืองเสากภายในพม่ากวาดต้อนพวกฮ่อของเข็องที่ทำการปล้นสะดมอยู่ในเขตสิบสองจุไทยกลับไปแล้ว พวกฮ่อตรงเหลือซึ่งไม่สมัครใจกลับไปอยู่เสากภายใน

มาถึงเขตเมืองหนองคายริมฝั่งแม่น้ำโขง ทหารที่นำไปด้วยก็เหลือเรียงครึ่งหนึ่งเท่านั้น เนื่อง
จากโรคร้ายที่กล่าวมานี้^๕ ความเหตุที่ว่าในเวลาสงครามสงบในหัวพันทางทิศนี้ เขาไปอยู่รวม
กับพวกฮ่อที่หอเชียงคำ (ตมทก ๒) กองทักระยะยาธิราชจึงกองเปลี่ยนหมายกำหนดเดิมโดยยก
ไปสมทบกับกองทัพฝ่ายใต้ที่เมืองหลวง

ส่วนพวกฮ่อ เมื่อใกล้กำลังสมทบขึ้นจากหัวพันแล้ว ก็ทำการออกอาญ่ขึ้น เต็มไปเล่น
สะกดตามทำนบกางๆ ราษฎรจึงต้องหลบเร้นหนีเขาเข้าไปมาก พวกฮ่อโหดในประกาศแก่
ราษฎร เมื่อบาชาลาวโดยมีอักษรจีนประทับเป็นตรา ความว่า ในร ราษฎรที่หนีไปทุกส่อนตามที่
ต่างๆ นั้น ออกมาขอตัวเสีย ถ้าไม่เชื่อฟังจะจับเอาเสีย และใครก็ตามที่หนีไปหลวงพระบาง
จะถูกตามไปฆ่าหรือจับกุมตัวมาตีให้

พระวิภาควรรคซึ่งถูกส่งไปทำการสำรวจดินแดนเพื่อทำแผนที่ในตอนนี้ ใกรายงาน
ไว้ในหนังสือของเขาถึงการปราบฮ่อคราวนี้ละเอียดยศสมควร กองทหารซึ่งส่งไปเป็นกอง
อารักขาของเขานั้นมีสภาพไม่พร้อมที่จะทำการรบใครจริงใจเลย ถึงที่เขาเอาไว้ในตอนหนึ่ง
ว่า

พวกฮ่อซึ่งมีกำลังประมาณ ๑๕๐ คนกำลังเคลื่อนตัวเข้ามา โดยมีระยะห่างจากเรา
ไปช่วยพันทางเดินเพียง ๒ วันเท่านั้น และดูเหมือนว่าเราคงจะเผชิญหน้ากับพวกมัน
อย่างแน่นอน ความเหตุถึงนั้น ทหารของเราจึงนำปืนมาขอมและหักกัน แต่ทหารสว
ในชุดเล็กขวัญเสียอย่างมาก เมื่อใจรู้ถึงสภาพเป็นของตนแล้ว มีปืนอยู่เพียงไม่กี่กระบอก
ที่จะยิงเป้าได้ไกลเพียง ๕๐ หลา ส่วนลูกปืนก็เกือบหมดจนกระทั่งมีลูกปืนถึงร้อยละหกสิบ
ที่ยังไม่ออก เมื่อพิจารณาทุกอย่างแล้ว ก็เป็นการน่ากลัวอันคร้ามขั้วที่ของเผชิญกับ
พวกฮ่อโดยที่มีอาวุธที่หยาบและไม่น่าพอใจเช่นนั้น ถ้าทหารของเราไม่อาจจะครึ่งพวก
ฮ่อไว้ที่นั่นได้ ก็จะไม่ทำอะไรที่จะหยุดยั้งพวกฮ่อได้อีกเลย เพราะจะดูเหมือนว่าพวก
ฮ่อโจมตีขั้นระลอกกองทัพของพระเจ้าแผ่นดินเสียแล้ว และยอมเป็นการยากที่จะกล่าว
โศก นลร้ายของการนี้จะสิ้นสุดลงที่ตรงไหน ความเหตุถึงนั้นเราจึงตัดสินใจที่จะเอา
ทหารไปช่วยเพียง ๑๐ คน แล้วส่งทหารที่เหลือไปยังหลวงพระบาง เพื่อที่ว่า ถ้า
แม้จะเกิดสิ่งที่เลวร้ายที่สุดขึ้น พวกฮ่อก็จะไม่มีอะไรมาขู่ได้มากนัก^๖

อีกประการหนึ่ง กองทัพที่ยกขึ้นไปครั้งนี้ขาดความร่วมมือกันอย่างจริงจัง ผู้ช่วย
ของพระวิภาควรรคซึ่งเป็นชาวยุโรป มีกำหนดว่าคงเดินทางโดยนำเสบียงอาหารไปช่วยข้างที่
เกณฑ์จากเมืองน่านไปยังหลวงพระบาง ครั้นไปถึงหลวงพระบาง พวกที่คุมขังจากเมืองน่าน

ก็ปฏิเสธไม่ยอมเดินทางต่อไป นอกจากว่าจะได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ คณะของพระวิภาค
ภูวบาลจึงต้องนำเสด็จไปเท่าที่จะนำไปได้ ด้วยช่างตี้อยู่ แลเหตุการณ์นี้จะเกิดขึ้นเสีย
ในตอนหลัง เนื่องจากว่ากองทัพที่ไปรบพวกที่ทุ่งเชียงคำคราวนั้นยกไปโดยความประมาทโดย
แท้ ถ้าวคือไม่ตระเตรียมทางดำเนินเสด็จอาหารให้เสียก่อน ในที่สุดก็ต้องประสบความ
ล้มเหลวด้วยความประมาทและการขาดแคลนเสบียงอาหารนั่นเอง

รอบกษัตริย์ประการหนึ่งของการจัดทัพในคราวนี้คือ พระยาราชวรานุกูลนั้นเป็น
ขุนนางคนหนึ่งเจริญเติบโตมาในนครหลวงและราชธานี เป็นบุคคลที่มีความประมาทและถือ
ตัวนางยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อต้องมาร่วมงานกับพระยาพิชัย (มัง) ซึ่งเป็นข้าหลวงนครหลวง
พระนางและเป็นบุตรขุนนาง "บ้านนอก" ทั้งยังเติบโตมาในชนบท ก็ทำให้พระยาราชวรานุกูล
ไม่พอใจ ความหมายกำหนดเดิม กองทัพพระยาราชวรานุกูลของเดินทางจากหนองคายมาบัง
ทุ่งเชียงคำ และกองทัพพระยาพิชัยก็เดินทางมาจากหลวงพระบาง กำหนดให้ตั้งพร้อม
กันเพื่อโอบล้อมและโจมตีอู่ไพร่พร้อมเพรียงกัน ปรากฏว่าพระยาพิชัยรีบเดินทางมาถึง
กำหนด ส่วนพระยาราชวรานุกูลเดินทางออกอึ้งมาตามหมาย และมาถึงทุ่งเชียงคำหลังพระ
ยาพิชัยนานพอสมควร ทั้งนี้เพราะพระยาราชวรานุกูลนั้นถูกหมิ่นกำลังของท้าวทองแก้วซึ่ง
จนเกือบจะเชื่อว่าเพียงแต่ตัวเองปรากฏตัวขึ้นในสนามรบ พวกอู่ก็ระส่ำระสายหนีหนีมานาน
จำนวนหนึ่งแล้ว พระยาราชวรานุกูลจึงจัดการทัพไปตามหมาย ส่วนเรื่องเสบียงนั้น พระยา
ราชวรานุกูลก็ดูเช่นเดียวกับขึ้นไปเก็บแม่ทหารมา คือคิดจะเอาเสบียงอาหารของชาติเป็น
กำลัง^{๑๖}

รายละเอียดของการรบคราวนี้ พระวิภาคภูวบาลซึ่งได้เห็นเหตุการณ์และมีส่วนในการ
รบด้วย ได้เล่าไว้อย่างละเอียดในรายงานของเขา ซึ่งไม่มีหนทางใจจะตีไปกว่าอีกมาลง
ไว้ ๓ หน้าที่ เนื่องจากเป็นหลักฐานอันได้ชัดที่มิอยู่

...(เมื่อพระยาพิชัยได้เดินทางไปถึงทุ่งเชียงคำตามวันนัดกันแล้ว) ... เนื่องจาก
ว่าพระยาพิชัยไม่คุ้นเคยกับการบังคับมีธุระทหาร เขาก็คิดว่าตัวเองกำลังนำทัพที่ขาด
ระเบียบวินัยอย่างถึง พวกอู่จึงมีเวลาพอจะศึกษาการตั้งทัพเพื่อเตรียมตัวป้องกันตน
เองได้ทัน พระยาพิชัยถึงให้ร่างค่ายขึ้น โดยห่างจากค่ายของอู่ประมาณ ๒ ไมล์
และก็คอยพระยาราชวรานุกูลอยู่หน้าเป็นเวลากว่าเดือน จนกว่าจะรวมงานอันมีค่ายัง
ของเขาจะมาถึง ซึ่งที่จริงแล้วพระยาราชวรานุกูลกำลังเกลียดชังและเกลียดชังมานอน
คามทาง ในเวลาต่อมาพระยาราชวรานุกูลก็มาถึงทุ่งเชียงคำ และรู้สึกคุ้นเคย
"นายพิชานนอก" อย่างมาก เขาเรียกผู้ร่วมงานของเขาครั้งนั้น "นายพิชานนอก"

จากที่หลวงพระบางและสุโขทัยกับกัน ส่วนทางทิศใต้และตะวันตกนั้นหนาวจากทิศ
 ท้องฟ้าบนยอดภู ทางด้านเหนือและทางตะวันตกนั้นเห็นไต้ก๊กเงิน และดูเหมือนว่า
 ทหารสยามถึงเป็นผู้โจมตีนั้นกำลังรุกคืบหน้าไปแถวละประมาณ ๕๐ คน กองทหารถือ
 ธงข้างเอียงไปหลายคัน แต่กระบอกระยมีปืน เขาอาวรับศรธองนำหนักกระสุน ๒
 ปอนด์ ดูเหมือนว่าพวกทหารสยามกำลังรุกไปยึดคันทันอยู่เบื้องหลังระเนียบหัวควาร
 ซึ่งพวกที่รุกไปข้างหน้าก่อนแถวสว่างขึ้นไว้ และทหารเหล่านี้ถือโล่ทำด้วยไม้ใบสอง
 แถว โล่เหล่านี้มีน้ำหนักมาก และทหารที่ถือต่างก็มากเจ็บที่แขนและขา เนื่อง
 จากโล่เหล่านี้มันไม่อาจจะป้องกันคนได้

การระดมยิงจากทั้งสองฝ่ายมีค่าเป็นอันน้อยไปอย่างมหัศจรรย์ แต่เห็นโล่ที่กล่าวไว้ในเรื่อง
 การระดมยิงนี้เป็นแต่การส่งเสียงอึกตักกันไปเปล่าๆ เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ทหารฝ่าย
 สยามก็ใช้ธนูอาวขนาดเบาปฏิบัติภารกิจจนได้รับความสำเร็จพอสมควร ทหารสยามรุก
 สยามเหล่านี้วิ่งคืบคืบมาทางจากค่ายพวกออสประมาณ ๑๐๐ หลา และพยายามรุกหน้าไป
 สว่างระเนียบคันทันในแนวใหม่ ทหารหลายคนตกลงตบตบออกมาจากค่ายเป็นหมู่ๆ หมู่ละ
 ๒ คนบ้าง ๓ คนบ้าง ทหารมากเจ็บที่หน้าเวหนามบางคนเข้ามาแก้บนหรือถูกห้ามออกมา
 เขาเหล่านี้มีเท้าทางไม้ใบคันทันขนาดแคบของกันเอง และทหารตั้งกองที่หุ้มขลุ่ยคันทัน

ในราว ๑๔.๐๐ น. ในตอนบ่าย แต่กระฝ่ายก็หยุดยิงไปโดยสิ้นเชิง การรบดำเนิน
 ไปอย่างเฉื่อยๆ แต่จนถึง ๑๕.๐๐ น. การยิงก็หยุดกันก็กลับมีขึ้นใหม่อย่างรุนแรง
 บ้างขึ้นไปกว่าเก่าเสียอีก หลังจากที่นิ่งไปนานก็มีข่าวมาว่าพระยาราชวรานุกุลครอง
 อาณาเขตเจ็บ เขาถูกยิงด้วยกระสุนนำหนักประมาณ ๒ ปอนด์... และกระสุนฝังอยู่ที่

อกของเขา

เมื่อถึงเวลาเย็น ค่ายก็ยังมีไฟอยู่แต่ไม่ แดงการยิงกันก็ดำเนินต่อไปถึงสิ้นเสียง
 ตะโพนพาท้ายก็จากทั้งสองฝ่ายอาจได้ยินแม้ในระยะไกลๆ เป็นที่รู้กันว่าพวกออสนั้น
 ล้วนแต่คือคนทั้งนั้น และถ้ายังมีปืนอยู่ก็ออกไปเช่นนี้แล้ว พวกออสก็ไม่อาจจะล้มตัว
 ลงนอนได้ และจะนอนเปลี่ยเปลี่ยแรงไปเอง ความเสียหายของฝ่ายสยามในวันนั้น
 หนักมากทีเดียว ทหารประมาณ ๑๕ คนจากกองของพระยาศรีเสนาชีวิต และบาดเจ็บ
 อีก ๕๐ คน ในขณะที่ทหารของพระยาราชวรานุกุลครองเสนาชีวิต และบาดเจ็บไม่คำ
 กว่า ๕๐ คน

พวกสยามได้หันกลับมาล้อมไว้ความปรกติ ใจมีการโจมตีบ้างระยะบ้างเหมือนกัน แต่
 เนื่องจากว่าแต่ละกองทำงานไม่ประสานกัน จึงถูกตีถอยกลับมากลางวันทั้งได้รับความ

เสียบหลายอย่างหนัก กายของชาวสยามนั้นมีทหารมาก จึงมาเพิ่มทุกวัน...

วันหนึ่งเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างเงิบลง รอดมูสเรนและจากเจ้าใจเขาไปไกลตามล่อ
ทางลึกประมาณ ๔๐๐ หลา และใกล้ถึงเกิดเห็นว่าหลังคาของตอสูงในคาบชอนนั้นทำด้วย
หญ้า รอดมูสเรนซึ่งเป็นนายทหารปืนใหญ่อยู่ด้วย จึงแนะนำกระษัตริย์ซึ่งมาเคื่อน
เราให้ถอยไปเสียในขณะนั้นเห็นว่า กระษัตริย์ขย้อใจเป็นบึงกระสุนคิดไฟไปเผาตอสูง
เหล่านั้นได้ ความคิดนั้นชาวสยามได้รับเอาไป แต่ภายหลังเอียงนั้นพวกเราทำของกำเนิน
การเอาเอง

เราใจก็ตั้งมั่นว่าทำด้วยไม้ไผ่ขึ้นตรงตามตอสูงเหล่านั้น แต่ละอันสูงประมาณ ๔๐
ฟุต ซึ่งเท่ากับความสูงของตอสูงในคาบชอนคือ ปืนภูเขาไววิทเซอร์ถูกยิงขึ้นไปถึง
บนหลังคาบนนั้นรายนเหล่านั้น ก็ยิงปืนไรเฟิลเป็นสนวน และไม่ปรพทรงกระสุนใจเป็น
กระสุนปืน ค้างจอกไฟที่ลูกกระสุนที่ก่อนจะยิงใส่ลูกไฟลงขึ้นแล้ว ก็ให้ลูกไฟขึ้น ปืนของ
กระษัตริย์ยิงอยู่ตามหว่างคาบที่สละวันออกเฉียงเหนือก็ยิงขึ้นก่อน และตอสูงตอหนึ่งก็
ถูกไฟไหม้ขึ้นในไม้คดล ส่วนในกระสุนออกอื่น ๆ เจ้า ซาธาเจ้าก็รับการบอกเล่าว่า เป็น
ชนิดที่กระสุนหนึ่งยิงพลาด ลูกกระสุนไปตกอยู่ตามกลองกลมทหารชาวสยามทั้งกำลัง
นั่งดูมูหรีทนีอย่างสงบที่ฐานของที่นั่งรายน พวกเราจึงเห็นได้ในทันทีนั้นว่าหลังคาไม้หญ้า
ของเราเหล่านั้นเป็นคานะทุกของฉบับที่ร้าย กายเขาเหล่านั้นก็วิ่งหนีวิ่งวิลุซัดไฟได้
ง่ายทุกอย่างออกจากตอสูงทันที แต่อย่างไรก็ตามตอสูงหว่างคาบที่สละวันออกเฉียงเหนือ
ก็ไฟถูกไฟไหม้เสียแล้ว

โรยี่ผู้แนะนำแผนการจะขึ้นมาใหม่อีก โดยมีทหารเคลื่อนไปเป็นแถวหน้ากระดาน
อีกกลอกไม้เพลิงไปข้างหน้า เพื่อที่จะรุกไปให้ถึงวิวัระเนียบของคานะพวกวอที่เป็น
ศูนย์ แล้วก็จะจุดดอกไม้เพลิงไปเผาวิวัระไม้ไผ่ทั้งหมด การเกิดวิลุซัดจะไรห่าดอกไม้เพลิง
ทองไรเวลาอยู่ข้าง แต่ในทันทีที่เอาดอกไม้เพลิงมากองไวเบื้องหน้าของทหารแถวแรก
พวกวอก็เผาเสียหมด และทหารสยามก็กองถอยกลับพร้อมทั้งมีทหารกระสุนตามคิดมา
ซึ่งทำให้มีตัวทหารบาดเจ็บและเสียชีวิตเพิ่มขึ้น

ในตอนนั้นเรือก็ช่วยเพิ่มความลำบากขึ้นอีก ซึ่งมีเรืออีกหกสิบกิโลมดิ่งที่สุด มี
จะปรากฏตัวขึ้น ครั้งหนึ่งมีเรือตามทหารไปกินเสบียงสองคน สภาของกองทัพ
สยามกันเป็นที่น่าเวทนายิ่งนัก ในตอนกลางคืน ในขณะที่จากเจ้าซึ่งถึงแม้ว่าจะได้
สวมเสื้อผ้าเป็นอย่างไรก็ตามและอยู่ในที่แห่งนั้นก็ไปช่วยความหนาว ผู้คนที่น่าสงสารเหล่านั้น
นอนอยู่บนพื้นดินที่ชื้นแฉะโดยไม่มีอะไรปกคลุมอยู่เลย การแบ่งสรรอาหารที่พวกเราได้

รับท้าวไฉนมีเสียงชาวสีกสองสามเฮา ออกไปจากอะไรก็ตามที่เขอาอาจจะเก็บเอาได้
 ในป่า อังแมกระนั้นก็ยังไม่มีเสียงบ่นคำหรือคำพูดที่แสดงความไม่พอใจในได้ยินเลย
 ในระหว่างเวลากลางคืน เขาเหล่านี้จะพากันเดินโซเซเข้ามาในค่ายเป็นหมู่ละ
 ๒-๓ คน เพื่อแสวงหาของกิน บางครั้งอาจจะได้ยินพวกเขาพูดถึงศาลก พลาญกะโหม
 ระเบิดกันในกลัมไปรอบพวกขอดีไป พวกขอดีเป็นต้นกำเนิดของความยากลำบากถึง
 มวลของเขา เขาคางแสดงความไม่พอใจอย่างยิ่งอย่างมากจนราวกับว่าเขาเป็นทราบล่า
 เนื้อเท่านั้น

พระยาราชวราวุฒอแมตที่ยังไม่มีอาการดีขึ้น ถ้าเขาไม่ถูกตำราบมากเจ็บ ก็อาจจะ
 เป็นไปไควา เขาอาจจะบึกเอาลายของพวกขอดีไว้โดยเขาโจมตีโดยตรงที่เจ็บ เพราะ
 เขาเป็นคนที่มีอาการทางอกที่เจ็บ และเขาเกิดความท้อทรมานจะตามเขาไป แต่เขา
 ไม่อาจทำเช่นนั้นได้โดยที่เจ็บ บางวันอากาศร้อนมาก แลวก็มืดวันชุกรม และ
 เนื่องจากว่าแมตไม่มีอะไรป้องกันตัวจากความร้อนหรือแมลงวันเลย เขาจึงให้
 เต็นท์ของชาวเขาแก่เขา ชาวเขาคายามซักช่วยใน แลยกเอ็กการัดมและยกกัฮไปเรียง
 อวางเสียบ ซึ่งเขาอาจจะรักษาเสียบขึ้นใหม่ได้ ชาวเขายืนยันแทนเราว่าพวกขอดีจะ
 พากันหนีไปเองเมื่อกองทัพสยามเลิกล้อมแล้ว และสิ่งที่เขาจะทำคือหาทางป้องกันที่
 จำเป็นต่างๆ เพื่อไม่ให้พวกขอดีกลับมาอีก ขอเสนอให้ให้เขาถกใจมาก เพราะเขา
 คิดว่าโอกาสที่จะจับพวกขอดีในครั้งนี้อาจจะปล่อยไปโดยฝีมือไป ชาวเขายกเขาไป
 ตามที่เป็นจริงว่าไม่มีหนทางที่จะจับพวกขอดีเลย เพราะพวกขอดีหนีไปโดยลอบไปได้
 เป็นเวลา ๑ ปี เนื่องจากพวกขอดีเสียบงละมโหมมาก ในขณะที่ถูกกองทัพสยาม
 ของเขาไม่มีอะไรจะกินกันเลย แต่เขาก็ยังคงอดอดไป และแสดงความมุ่งมั่น
 ที่จะยอมอุทิศไป นอกจากนี้ยังมีอันตรายบางอย่างใหญ่หลวงว่าพวกขอดีกลุ่มหนึ่งอาจจะบอก
 มาจากสยแอต ซึ่งในกรณีนั้น ทหารของเขาจะถูกตีแตกกระจายไปโดยในหลรายคอ
 กองทัพบางมิ่ง ชาวเขาเสนอว่าขอให้เขาอนุญาตให้ชาวเขาเดินทางไปเมืองไฮโดย
 ยานเมืองชอนและเมืองสยแอต และขอให้พระยาพิชัยไปกับชาวเขาควย เนื่องจาก
 พระยาพิชัยเป็นข้าหลวงเมืองหลวงพระบาง และของที่เขาเหล่านั้นล้วนอยู่ในความดูแล
 ของพระยาพิชัย คำขอนี้ได้รับความยินยอม หลังจากที่ได้คุยกันเชิงงกว่า ๕๐ วันเรา
 ก็จากไป โดยนำทหารมากเจ็บจากค่ายพระยาพิชัยไปควย

ความในตอนต่อมาได้ ไคจากคำให้การของกวางกะซึ่งเข้ามาให้การกับกองทัพไทย
 ครั้งที่เข้ามาในเวียงจันทน์เป็นแมต แต่เนื่องจากความยากคอดีไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ด้วย เพียง

แต่ใจความจากเพื่อนอภัยกับ จึงไม่ใจความละเอียดนัก มีว่าเมื่อกองทัพไทยกำลังล้อมอยู่นั้น
นายไปทวงขออภัยกำลังลง จึงแดงลอนออกมาจะยอมสวามิภักดิ์ถวายธรรมเป็นขโมย แม้ก็สอ
พระยาราชวรานุกุลไม่ยอม เกียงไทเก็บอาวุธเสียในลับก่อนจึงจะยอมรับ ทวงขอจึงไม่
เชื่อใจ เกรงว่าจะเป็นที่ใหญ่ทุกชาติกายหมทจึงนั่งเสียไม่ยอมเข้า

ครั้นกองทัพตั้งล้อมอยู่ได้อีก ๒ เดือนเศษ ถึงเวลาฤดูฝน กองทัพก็ชักชวนเสวย
อาหาร พระยาราชวรานุกุลเมื่อก่อนกลับไปตั้งอยู่เมืองหนองคาย ทวงขอก็ยังคงตั้งอยู่ที่
ทุ่งเชียงคำต่อไปตามเดิม ซึ่งเป็นขอความตรงกับที่พระวิภาวดีกุลเสาะไปว่า หลังจาก
คนใจจากไปอีกประมาณ ๓ เดือน กองทัพพระยาราชวรานุกุลก็ต้องถอยกลับไปถึงที่หนองคาย

ในเวลาต่อมาพระยาราชวรานุกุลจึงได้บอกลงมากรุงเทพฯ ว่า ใจสู้รบกับกองทัพ
ทวงขอคิดกันกันสนุ แต่ทวงขอหาใจเล็กถอยไปไม่ กองทัพก็ชักชวนเสวยอาหาร โพร
ตอได้รับความชอบอย่างมาก พระยาราชวรานุกุลจะต้องเลิกกองทัพมาจากทุ่งเชียงคำ ใน
การประมุขเสนาบดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โทมพระราชมหาราชด้วยเรื่อง
นี้กับกรมพระยารามประโกษ และในภายหลังได้ทรงจกเอาโคกอบแก้วมีพระราชมหาราชไปถวาย
สมเด็จพระเจ้า เป็นทางการกับลาพระมหากษัตริย์นั้น นอกจากนี้ยังมีพระราชมหาราชเข้ามาในเขต
เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ซึ่งท่านใจองไว้ในหนังสือท่านแดง ดังมีความละเอียดต่อไปนี้

ซึ่งย้ายออกคุมกำลังกันนั้นเป็นกองใจรบกลางลำน้ำมาเบียดเบียนหัวเมืองลาวในพระราช
อาณาเขต ตั้งแต่... พ.ศ. ๒๔๐๕ กรุงเทพฯ ก็ได้จัดให้หัวเมืองต่างเหนือคุมกำลัง
และไพร่พลขึ้นไปช่วยเมืองลาวปราบปรามพวกใจรอด โคกแก้วคนลาวฝ่ายเหนือ
มาเข้ากองทัพเป็นหลายพัน ทัพทัตขึ้นมาเป็นเวลาหลายปี เสียชีวิตคนเมืองและพระ
ราชทรัพย์เป็นอันมาก ก็ยังหาสำเร็จเรียบร้อยกันไม่ได้ ครั้น... พ.ศ. ๒๔๐๖ อ้ายออก
กลับคุมกำลังเลยเข้ามาตั้งเมืองเวียงจันทน์ ทางกรุงเทพฯ ก็ได้จัดให้ทัพเสนาบดีขึ้น
ไปปราบปรามและจัดกิจการบ้านเมือง การนั้นก็ยังมีหาเรียบร้อยไปไม่ได้ ต่อมาก็กอง
มีข้าหลวงเป็นนายทัพนายกองกะเกณฑ์กำลังทหารขึ้นไปปราบอยู่เสมอมาจนถึง ๒๔๑๓ ปี
นี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระยาราชวรานุกุลต่างคนต่างก็อ้างเหตุของตนมาเช่นนี้ ทำ
อย่างไรหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือจึงจะราบคาบลงได้เล่า ทั้งเวลานี้หรือหัวเมืองลาวซึ่ง
มีเขตติดต่อกับเมืองลาวฝ่ายเหนือ ก็กำลังเกิดการจลาจลไปวันด้วยฝรั่งเสสสามารถ
การที่เราจะมีกับเขตแดนพม่าแทนที่ก็ไม่สำเร็จลงใจเจนนี จะทำกันประการใจออกไปอีก
ตรงเห็นว่ากองทัพพระบาทสมิ์ฝ่ายเหนือ และกองทัพพระยาราชวรานุกุลฝ่ายใต้ ทัพทั้ง
๒ กองนั้น ถ้าจะอ้อมกันมีตุลาให้ทำการต่อไป ก็คงจะพิศ ฤศฯ เสียเวลาอยู่ดังนี้

